

Dorota Niedziółka*

Uwarunkowania bezpieczeństwa ekonomicznego państw Europy Środkowej i Wschodniej

Determinants of economic security of Central and Eastern European countries

Streszczenie: Bezpieczeństwo ekonomiczne to współcześnie jedno z najważniejszych zagadnień związanych z funkcjonowaniem państwa. Najczęściej utożsamiane ze zdolnością do tworzenia mechanizmów służących realizacji interesów krajowej gospodarki, zachowania stabilności i sprzyjających rozwojowi. Liczne miary pozwalają w różnorodny sposób ocenić poziom bezpieczeństwa. Potencjał państw Europy Środkowej i Wschodniej, a także konieczność konwergencji stwarzają przestrzeń do zachowania bezpieczeństwa ekonomicznego.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekonomiczne, ryzyko, stabilność, miary bezpieczeństwa

Abstract: Economic security is nowadays one of the most important issues related to the functioning of the state. Most often identified with the ability to create mechanisms to advance the interests of the national economy, maintaining stability and favor development. Numerous measures make it possible to assess the level of safety in various ways. The potential of Central and Eastern European countries and the need for convergence create space for economic security.

Keywords: economic security, risk, stability, security measures

Wprowadzenie

Bezpieczeństwo należy do najważniejszych i najbardziej interesujących zagadnień współczesnego świata. Znaczenie bezpieczeństwa wynika z turbulencji i wielości zmian, jakie determinują oczekiwane, niezachwiane funkcjonowanie państw. Definiowanie bezpieczeństwa

* Dorota Niedziółka – dr hab., prof. SGH, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5828-9175>, e-mail: dniedz@sgh.waw.pl.

ekonomicznego w wymiarze podmiotowym, przedmiotowym procesualnym pozwala na uchwycenie złożoności i wielowymiarowości procesów ekonomicznych, społecznych, politycznych i za jego pośrednictwem na wizualizację zmian, predykcję rodzajów ryzyka i budowanie scenariuszy działania.

Zachowanie bezpieczeństwa ekonomicznego staje się jednym z głównych celów polityki wewnętrznej i zagranicznej państw. Inicjatywy w tym zakresie podejmowane są z pełną świadomością dokonujących się na arenie międzynarodowej zmian. Dotychczasowe układy zależności, powiązań handlowych i wpływów ekonomicznych ulegają przeobrażeniom. Siła ekonomiczna i zdolność do konkutowania stają się impulsami do ustalania nowych grup interesów i stref wpływów lub obszarów zainteresowania.

Badanie bezpieczeństwa ekonomicznego pozwala uwzględnić wielość czynników, determinant o charakterze tak wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Pozwala mierzyć i oceniać aktywność wszystkich uczestników tego procesu wraz z przewidywaniem potencjalnych zdarzeń określających lub ograniczających osiągnięcie pożądanego stanu w przyszłości.

Celem niniejszego artykułu jest nie tylko przybliżenie pojęcia bezpieczeństwa ekonomicznego, ale też ukazanie na przykładzie państw Europy Środkowej i Wschodniej warunków jego kształtowania.

1. Bezpieczeństwo ekonomiczne **– pojęcie, znaczenie i miary**

Bezpieczeństwo to jedno z najważniejszych współcześnie pojęć. Utożsamiane ze stabilnością, z niezmiennością, brakiem zagrożeń. Można je odnosić do stanu lub procesu. W pierwszym kontekście bezpieczeństwo będzie określone na dany moment, będzie miało charakter statyczny, co pozwoli na jego zmierzenie, ocenę. W drugim kontekście będzie definiowane jako pojęcie dynamiczne, proces podlegający ciągłej zmianie, gdzie celem jest osiągnięcie pożądanego stanu braku zagrożeń. Takie dwoiste definiowanie daje wiele możliwości interpretowania, weryfikowania, określania i budowania bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo w swym znaczeniu ewoluowało. Pierwotnie utożsamiane było z zagrożeniami militarnymi, odnoszone do bezpieczeństwa państwa, definiowane przez pryzmat ewentualnej zdolności do

ich przewyższenia lub w perspektywie osiągnięcia stanu ich braku. Z czasem użyte dla określenia stanu gospodarki i zdefiniowane jako stan gospodarki, w którym ewentualne ryzyko zaburzeń równowagi jest ograniczane. W innych definicjach mających aspekt dynamiczny bezpieczeństwo ekonomiczne utożsamiane jest z niezakłóconym funkcjonowaniem gospodarki, pozwalającym na utrzymanie wskaźników makroekonomicznych na pożądanym poziomie. I tu kluczowe może być uznanie, że bezpieczeństwo ekonomiczne to proces, w którym podstawowe aspekty ekonomiczne, społeczne i polityczne pozwalają na osiągnięcie wzrostu gospodarczego.

Bezpieczeństwo ekonomiczne może być jednocześnie rozumiane przez deklarację gotowości do tworzenia mechanizmów zapewniających rozwój gospodarki, wśród których istotne będą instytucje, regulacje i mechanizmy.

W definicjach pojawia się silnie akcentowany aspekt międzynarodowy, który może odgrywać tak stabilizującą, jak i destabilizującą rolę, jednak z uwagi na globalizację staje się elementem nieodłącznym. W konsekwencji pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego rozszerza się o zdolność do konkurowania na arenie międzynarodowej. Umiejętność zwiększenia znaczenia konkurencji może spowodować zmianę warunków kształtowania bezpieczeństwa ekonomicznego.

Bezpieczeństwo ekonomiczne może stanowić wymiar potencjalnych lub realnych zagrożeń ekonomicznych, politycznych i społecznych kształtowanych poprzez system tak międzynarodowych zależności, jak i wewnętrznych możliwości. Gdzie stabilność społeczno-ekonomiczna, zdolność do zachowania równowagi makroekonomicznej, potencjał skłaniający do rozwoju gospodarczego są jego wyrazem.

Pojęcie bezpieczeństwa ekonomicznego oscyluje na osi kategorii pomiędzy zagrożeniem, będącym efektem działań czy zaniechań państwa lub innych podmiotów stosunków międzynarodowych, a szansą rozwoju na skutek celowych działań zmierzających do osiągnięcia pożądanego stanu stabilności. Bezpieczeństwo ekonomiczne jest stanem braku zewnętrznych i wewnętrznych zagrożeń gospodarczych, czy też, wobec znikomej realności osiągnięcia takowego, zdolnością państwa do ich neutralizacji.

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest kategorią interdyscyplinarną. Pozwala na bardzo szeroki aspekt nie tylko ocen, analiz, ale przede wszystkim perspektyw i odniesień. Analiza bezpieczeństwa ekonomicznego

zmusza do oceny państwa przez pryzmat zdolności do skutecznego działania, ale także umiejętności oceny sytuacji i zdolności do przewidywania zdarzeń i oceny ryzyka. Te umiejętności są niezwykle istotne w świecie, który jest turbulentny, a jedyną pewną rzeczą jest zmiana.

Intensywność dokonujących się zmian i ich głębokość wpływają na poziom bezpieczeństwa ekonomicznego państw. Wobec takiego ujęcia pojawia się zakres suwerenności państwa w kształtowaniu poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego. Tym wyższy jest zakres suwerenności, im większy wpływ ma państwo na zachodzące procesy gospodarcze lub sprawczość działań, w tym prewencyjnych, w zakresie ograniczania ryzyka. W rozważaniach na temat bezpieczeństwa ekonomicznego akcentowana jest bardzo silnie rola państwa, choć nie jest to jedyny podmiot wpływający na jego poziom. Można uznać, że interesariuszami na szczeblu międzynarodowym są: państwa, organizacje międzynarodowe i korporacje transnarodowe. Na szczeblu krajowym kluczową rolę odgrywają instytucje i podmioty gospodarcze oraz konsumenci dóbr i usług. Można wyróżnić jeszcze niższe poziomy taksonomiczne dla kreowania bezpieczeństwa ekonomicznego – lokalne czy regionalne, gdzie poza konsumentami i producentami władze samorządowe będą wpływały na jego warunki.

Rola podmiotów w kształtowaniu bezpieczeństwa ekonomicznego rozpoczyna dyskusję o stawianych im oczekiwaniach w warunkach postępującej globalizacji, liberalizacji czy prywatyzacji branż. Od państwa można oczekiwać minimalnego zaangażowania ograniczonego do nadzoru nad systemem finansowym, regułami konkurencji, zasadami dostępu do rynku czy obecności kapitału zagranicznego lub nad regulacjami określającymi przepływ dóbr, kapitału i osób. Rola państwa wzrasta w obliczu ryzyka związanego z terroryzmem. Niestabilność wywołana atakami terrorystycznymi, choć mającymi podłoże polityczne, wpływa na koszt zachowania bezpieczeństwa ekonomicznego i zmusza do przygotowania scenariuszy przeciwdziałania i obrony na szczeblu krajowym i międzynarodowym. Rola państwa i instytucji finansowych okazuje się kluczowa wobec groźby kryzysu, gdy warunki makroekonomiczne potwierdzają pogłębianie się recesji, a mechanizmy rynkowe są niewystarczające.

Wśród istotnych interesariuszy bezpieczeństwa ekonomicznego należy wskazać społeczeństwo. Świadomość roli stabilności ekonomicznej i warunków do rozwoju gospodarczego wpływa na aktyw-

ną postawę obywateli oraz akceptację inicjatyw i działań na rzecz zapobiegania ewentualnym zagrożeniom. Społeczeństwo oczekuje od państwa poczucia stabilizacji. Bezpieczeństwo pozwala bowiem na rozwój, zwiększenie nie tylko aktywności gospodarczej, ale także postawy prospołecznej, działania na rzecz innych, wzmaga zaangażowanie w procesy demokratyzacji. Z kolei wszelkie ograniczenia bezpieczeństwa ekonomicznego prowokują zmianę postaw. Widoczne jest to w państwach słabo gospodarczo rozwiniętych, totalitarnych, upadłych¹, w których potęgują się postawy nieetyczne i w których jest niska identyfikacja społeczeństwa z interesem państwa.

Współcześnie bezpieczeństwo ekonomiczne kształtowane jest przez istotną rolę otoczenia międzynarodowego. Wydarzenia polityczne i ekonomiczne osadzone w przestrzeni innych państw i regionów, których uczestnikami są państwa, korporacje międzynarodowe i organizacje, determinują zmiany warunków makroekonomicznych poszczególnych gospodarek.

Budowanie strategii bezpieczeństwa ekonomicznego silnie zależy od uwarunkowań wewnętrznych: wielkości i struktury zasobów przyrodniczych, zasobów kapitału ludzkiego, zasobów kapitału rzeczowego i finansowego, uwarunkowań historycznych czy kształtu polityki gospodarczej oraz uwarunkowań o charakterze międzynarodowym związanych z sytuacją na arenie międzynarodowej, pozycją międzynarodową państwa i przynależnością do międzynarodowych ugrupowań gospodarczych, politycznych i militarnych.

2. Miary bezpieczeństwa ekonomicznego

Z uwagi na interdyscyplinarny charakter pojęcia bezpieczeństwa ekonomicznego trudno jest opracować miary służące jego weryfikacji. Najczęściej wykorzystywane są miary odnoszące się do określonych wymiarów bezpieczeństwa, co pozwala na pewną fragmentaryczność oceny, np. poziom bezpieczeństwa energetycznego, poziom otwarcia gospodarki, poziom zadłużenia. Współcześnie zaczyna jednak domi-

1 Państwo upadłe to państwo, którego struktury władzy i infrastruktura społeczna ulegają rozpadowi. Organizacja Found for Peace zajmuje się przygotowywaniem narzędzi służących mierzeniu poziomu zagrożenia upadłością państw, dokonuje rokrocznie oceny zmian sytuacji politycznej, ekonomicznej i społecznej państw zagrożonych upadłością, <https://fundforpeace.org/> [2.03.2021].

nować przekonanie o możliwości użycia do oceny bezpieczeństwa ekonomicznego miar kondycji gospodarki, czyli jej konkurencyjności. Przyjmując, że międzynarodowa konkurencyjność gospodarki to zdolność osiągnięcia możliwie największych korzyści, większych niż inne państwa, zdolność do zwiększenia rozmiarów dochodów, zdolność do zwiększania zmieniających się potrzeb obywateli/ mieszkańców, można posłużyć się World Competitiveness czy Global Competitiveness Index². W analizach bezpieczeństwa ekonomicznego można wykorzystać Ekonomiczny Indeks Bezpieczeństwa (Economic Security Index – ESI)³.

Poziom bezpieczeństwa ekonomicznego wzrasta wraz ze wzrostem siły państwa określanej/definiowanej w kategorii bogactwa/zamożności, przewagi konkurencyjnej oraz atrakcyjności geoeconomicznej. Gdzie zamożność mierzona jest wartością PKB według siły nabywczej dolara w danym kraju i/lub HDI. Przewagi konkurencyjne wynikają z kosztów siły roboczej, cen nieruchomości, stawek podatkowych, wysokości oprocentowania kredytów, cen energii elektrycznej czy choćby poziomu rozwoju infrastruktury technicznej. Atrakcyjność geoeconomiczna polega na przewadze wynikającej z charakteru przestrzeni określonego przez pryzmat dostępu do zasobów, czynników produkcji, systemu osadniczego, warunków lokalizacji.

Bezpieczeństwo ekonomiczne, jak już wcześniej wskazano, ma bardzo szeroki zakres w ujęciu tak wertykalnym, jak i horyzontalnym. Jest pojęciem wieloaspektowym, współwystępuje na płaszczyźnie społecznej, gospodarczej i politycznej, a to wymaga złożonych lub wielu miar dla jego określenia.

3. Charakterystyka potencjału państw Europy Środkowej i Wschodniej

Europa Środkowa i Wschodnia⁴ to liczna i różnorodna pod względem potencjału gospodarczego grupa państw, charakteryzująca się zróżni-

2 IMD, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-reflections/the-global-competitiveness-report/> [2.03.2021].

3 Institute of Labor Economics, <https://www.iza.org/publications/dp/6946/the-economic-security-index-a-new-measure-for-research-and-policy-analysis> [2.03.2021].

4 Jednym ze współtwórców tego określenia był Oskar Halecki. Od lat 80. XX w. używane jako przeciwaga dla terminu „Europa Wschodnia”. Określenia zasięgu geograficznego Europy Środkowej i Wschodniej dokonał w swych publikacjach J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-*

cowaniem przestrzennym, środowiskowym, infrastrukturalnym, społecznym i kulturowym, obejmująca: Polskę, Czechy, Słowację, Węgry, Litwę, Łotwę, Estonię, Białoruś, Mołdawię i Ukrainę, Słowenię, Chorwację, Bośnię i Hercegowinę, Serbię, Czarnogórę, Macedonię Północną, Kosowo⁵, Albanie, Bułgarię i Rumunię.

Państwa Europy Środkowej i Wschodniej mają odmienny potencjał środowiskowy determinujący lub ograniczający rozwój produkcji rolnej, działalności produkcyjnej czy usług. Jednocześnie charakteryzują się wysokim poziomem koncentracji rynków, potencjałem liczebnym i jakościowym ludności, aspiracjami społeczeństw oraz siłą polityczną będącą efektem ponadtysiącletniej obecności w systemie polityczno-ekonomicznym Europy i świata⁶.

Ścieżki rozwoju, jakie państwa regionu obrały po 1989 r., doprowadziły je do zmniejszenia dysonansu rozwojowego wobec wysoko gospodarczo rozwiniętych państw Europy Zachodniej, ale osiągnięty poziom rozwoju ekonomicznego, społecznego i zajmowana na arenie międzynarodowej pozycja są wciąż silnie zróżnicowane (tabela 2). Osiągnięcie wzrostu gospodarczego było przede wszystkim możliwe dzięki zasobom naturalnym, niskim kosztom pracy, atrakcyjności lokalizacyjnej dla napływu kapitału i perspektywie rozwoju rynków. W ograniczonym stopniu stanowiło wynik kumulacji kapitału i efekt przeobrażeń struktury gospodarki. Strategie rozwoju zakładały wzrost przedsiębiorczości, wykorzystanie zasobów przy jednoczesnym dokonywaniu transformacji ustrojowej i dążeniu do sprostania wymogom otwartego rynku, w tym integracji ze strukturami Unii Europejskiej⁷. Rozwój w tych krajach miał nastąpić w konsekwencji wprowadzonych reform opartych, w założeniach, na konsensusie waszyngtońskim⁸. Programy nie przyniosły jednak zakładanych zmian, głównie z uwagi na brak infrastruktury technicznej, słabość rynków finansowych, ni-

-*Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 2003; idem, *Europa Środkowo-wschodnia w historiografii krajów regionu*, Lublin 1993.

5 Uznawane tylko przez część społeczności międzynarodowej.

6 Szerzej na ten temat w: D. Niedziółka, M. Próchniak, *Sytuacja ekonomiczna w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w dobie pandemii koronawirusa SARS CoV-2*, Lublin 2020.

7 Szerzej o strategii rozwoju w oparciu o współpracę w regionie w: P. Fordymacki, *Strategie rozwoju państw Europy Środkowo-Wschodniej*, <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/view-ByFileId/691480.pdf> [12.09.2021].

8 B. Józwiak, *Transformacja i rozwój gospodarczy w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 14 (2016), s. 52.

ski poziom prywatyzacji, niedomagania systemu prawnego i sądowego, a także – a może przede wszystkim – niską konkurencyjność produktów i usług w warunkach dokonującej się liberalizacji i nasilenia globalnej konkurencji.

Mimo iż deterministyczne postrzeganie roli komponentów środowiska przyrodniczego uległo osłabieniu: położenie geograficzne, ukształtowanie powierzchni, surowce mineralne, gleby, zasoby wody, warunki klimatyczne, wpłynęły na potencjał gospodarczy państw i rozwój usług turystycznych, transportowych i rolnictwa. Walory klimatyczne, długość i forma linii brzegowej dały przewagę Chorwacji, Albanii, Bułgarii, Rumunii. Z kolei ukształtowanie terenu (pasma gór) uzupełnione walorami klimatycznymi wpłynęły na możliwości oferowania usług turystycznych i rekreacyjnych Czech, Słowacji, Polski, Słowenii oraz Bośni i Hercegowiny. Dla Czarnogóry, posiadającej zarówno malownicze wybrzeże, jak i górzysy region północny, rozwój turystyki stanowi jeden z najważniejszych czynników określających potencjał rozwojowy.

Dla państw Europy Środkowej i Wschodniej możliwości rozwoju rolnictwa pozwoliły na wzrost efektywności produkcji i zachowanie lub tworzenie miejsc pracy w warunkach transformacji i przy ograniczonej mobilności społecznej. Albania⁹, Ukraina¹⁰, Węgry¹¹, Bułgaria¹² i Rumunia¹³ mają ponad 50-procentowy udział użytków rolnych w ogóle powierzchni przestrzeni, co pozostaje w związku z wysokim udziałem sektora I w PKB i strukturą zatrudnienia, charakteryzującą

- 9 Wysoki udział rolnictwa w PKB jest skutkiem przeszłości historycznej. Albania, pozostając w izolacji i przy ograniczeniu inwestycji, rozwijała rolnictwo jako alternatywę dla innych aktywności gospodarczych i rezerwar miejsc pracy.
- 10 Ukraina należy do grupy państw o najkorzystniejszych warunkach dla rozwoju rolnictwa z uwagi na żyzne gleby (warstwa czarnoziemów sięga nawet 1 m grubości) i walory klimatu.
- 11 Węgry mają wysoko efektywną produkcję rolną. Aż 65% powierzchni państwa zajmują użytki rolne, a 1/3 powierzchni stanowią żyzne czarnoziemy znajdujące się głównie na terenach Wielkiej Niziny Węgierskiej, co pozwala na uzyskanie przewagi konkurencyjnej w uprawach wielu produktów alimentacyjnych i surowców dla przemysłu.
- 12 W Bułgarii użytki rolne zwiększają swój udział w ogóle powierzchni, mimo że w wysoko rozwiniętych państwach, do jakich aspiruje, trend jest przeciwny. Przyczyną wzrostu powierzchni użytków rolnych jest zwiększenie powierzchni upraw zbóż (pszenicy, jęczmienia i żyta) oraz nasion roślin oleistych.
- 13 W Rumunii rolnictwo odgrywa kluczową rolę w gospodarce, wpływając na wartość wytworzonego PKB i poziom zatrudnienia (30% siły roboczej), mimo niskiego poziomu mechanizacji i chemizacji.

się wyższym udziałem zatrudnionych w rolnictwie niż w innych państwach o podobnym poziomie rozwoju gospodarczego. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej posiadają zróżnicowane zasoby surowców mineralnych, choć niezbyt liczące się pod względem wolumenu. Największe złoża ropy naftowej i gazu ziemnego ma Rumunia, której wydobycie zaspokaja połowę krajowego zapotrzebowania. W pozostałych państwach regionu występują dość liczne zasoby: rud żelaza, węgla kamiennego, manganu, soli kamiennej, grafitu, tytanu, kaolinu i niklu (Ukraina); rud chromu, rud miedzi, niklu oraz boksyty (Albania); manganu, rtęci, antymonu i magnezytu (Słowacja); złota, srebra, pirytu, wapienia, marmuru i soli kamiennej (Serbia), surowców skalnych, w tym zasoby marmurów, a także gipsu, sody rodzimej, piasków szklarskich i kaolinu (Bułgaria). Zasobów surowców mineralnych nie posiadają lub mają je w ograniczonej ilości Węgry (jedynie boksyty) i Słowenia¹⁴.

Potencjał społeczny państw Europy Środkowej i Wschodniej stanowi liczba ludności, struktura wieku, poziom wykształcenia. Jakość kapitału ludzkiego wpływa na zmiany dokonujące się na rynku pracy, zmiany struktury konsumpcji oraz atrakcyjność rynku pracy¹⁵.

Państwa Europy Środkowej i Wschodniej należą do grupy o znaczącym potencjale ludnościowym. Łącznie zamieszkuje je 176 mln mieszkańców, 2,2% ludności świata, ale aż 24% ludności Europy¹⁶. Państwa te doświadczają jednak procesu depopulacji¹⁷ w następstwie występowania niskiego wskaźnika urodzeń, niskiego wskaźnika dzietności, wydłużenia się okresu życia, nadumieralności, ujemnego salda migracji¹⁸ i doświadczeń charakterystycznych dla fazy V teorii przej-

14 D. Niedziółka, M. Próchniak *Sytuacja...*, s. 20.

15 UNCTAD, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_overview_en.pdf [5.03.2021]; K. Carstensen, F. Toubal, *Foreign Direct Investment in Central and Eastern European Countries: A Dynamic Panel Analysis*, „Journal of Comparative Economics”, vol. 32, 2004, issue 1, no. 1143.

16 Dla ustalenia relacji przyjęto dane z kwietnia 2021 r., gdzie liczba ludności świata to 7 864 mln, a liczba ludności Europy to 743 mln. Worldometers, <https://www.worldometers.info/world-population/> [10.03.2021].

17 W latach 2017-2020 liczba ludności w tej grupie państw zmniejszyła się o 1,457 mln.

18 Obserwowane w państwach Europy Środkowej i Wschodniej migracje to głównie odpływ ludności w wieku produkcyjnym do państw Europy Zachodniej. Powodem są przede wszystkim różnice w wielkości i różnorodności rynków pracy, możliwości kształcenia i oczekiwania wobec warunków i standardu życia.

ścia demograficznego. Zmniejszenie liczby ludności dostrzegane jest na Litwie, Węgrzech, Białorusi, Ukrainie, w Bułgarii, Rumunii, Łotwie, Albanii, Kosowie, Mołdawii, Serbii i Chorwacji.

Potencjał dla rozwoju stanowi infrastruktura techniczna i jej elementy, takie jak: mosty, tunele, wiadukty, linie kolejowe, drogi, porty, sieć energetyczna, sieć wodociągowa. Integrując różne fragmenty przestrzeni, a także wywołując akcelerację, tworzą warunki do rozwoju gospodarczego i społecznego. Inwestycje infrastrukturalne są odpowiedzią na dokonujące się zmiany w przestrzeni, w systemie osadniczym i strukturze gospodarki, są wyrazem nadrabiania zaległości z poprzednich dekad, gdy decyzje o ich realizacji lub zaniechaniu miały silny akcent polityczny. Znaczenie infrastruktury jest szczególne w przypadku transportu i tranzytu. Większość państw tego regionu z uwagi na położenie wpisuje się w koncepcję europejskich korytarzy transportowych¹⁹.

Na rozwój gospodarczy i stabilność ekonomiczną od lat 90. XX w. wpływ mają instytucje państwa. Ich rola przejawia się w instytucjonalnej przewadze komparatywnej, gdy konkretne instytucje mogą zwiększać efektywność wybranego modelu gospodarczego albo też ją ograniczać²⁰. Instytucje determinują trwałą przewagę komparatywną. Model kapitalizmu, jaki wyłonił się w krajach Europy Środkowej i Wschodniej w konsekwencji zarówno przeprowadzonego w tych krajach procesu transformacji ustrojowej, jak i późniejszego członkostwa we Wspólnotach Europejskich, określany jest mianem „kapitalizmu patchworkowego”²¹. Dobre rozwiązania instytucjonalne – poprzez obniżenie kosztów transakcyjnych i barier wejścia na rynek oraz efektywne funkcjonowanie mechanizmu rynkowego – promują aktywność gospodarczą, innowacyjność oraz wzrost produkcji. Złe

19 Paneuropejskie korytarze transportowe zdefiniowane są jako ciągi komunikacyjne o międzynarodowym znaczeniu, obejmujące co najmniej dwie różne drogi transportowe o stosownych parametrach technicznych. Tworzą spójny system transportowy, który został zaplanowany nie tylko dla integracji państw Europy, ale także dla zapewnienia rozwoju gospodarczego i społecznego. Korytarze tranzytowe mają specjalne znaczenie dla Polski, Litwy, Łotwy i Estonii, Białorusi, Ukrainy, Czech, Słowacji, Węgier, Bułgarii, Rumunii, Serbii i Chorwacji.

20 M. Próchniak i in., *Ścieżki rozwojowe krajów i regionów Europy Środkowo-Wschodniej*, https://ssl-www.sgh.waw.pl/pl/Documents/raport_sgh_2020/038_01_Prochniak_.pdf, s. 27 [18.09.2021].

21 *Wzrost gospodarczy w krajach transformacji: dywergencja czy konwergencja*, red. R. Rapacki, Warszawa 2009, s. 220; M. Próchniak i in., *Ścieżki rozwojowe...*, s. 28.

powodują nieefektywne zachowania (korupcja), co przyczynia się do stagnacji gospodarczej i niedorozwoju ekonomicznego.

4. Uwarunkowania bezpieczeństwa ekonomicznego

Skuteczne i efektywne kształtowanie bezpieczeństwa ekonomicznego zależy od racjonalnego rozpoznania i wykorzystania wielu zmiennych o charakterze endogenicznym i egzogenicznym.

Jednym z istotnych determinant bezpieczeństwa ekonomicznego pozostają elementy infrastruktury technicznej. Ich liczba, rozmieszczenie, niezawodność funkcjonowania pozwalają na tworzenie warunków do realizacji działalności produkcyjnej i świadczenia usług. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej charakteryzują duże dysproporcje w rozwoju infrastruktury transportowej i komunikacyjnej. Jest to efekt uwarunkowań historycznych (wpływ obecności w strukturach RWP) i ekonomicznych (koszty transformacji). Obecny stan elementów infrastruktury technicznej obnaża skalę zapóźnień i potrzeb w zakresie tak modernizacji, jak i potrzeb wynikających z dokonującego się postępu technicznego oraz wymagań globalizacji. Z drugiej strony realizowane projekty inwestycyjne, jak Via Baltica, gazoporty czy naftoporty, potwierdzają wzrost znaczenia tych elementów infrastruktury dla bezpieczeństwa ekonomicznego. Największy deficyt infrastrukturalny mają państwa o największych gospodarkach (Polska, Węgry, Czechy, Rumunia), gdzie zróżnicowanie struktury gospodarki, wielkość produkcji i świadczonych usług zwiększa oczekiwania w zakresie jakości i ilości pozostającej do dyspozycji infrastruktury komunikacyjnej, oraz państwa o największych ograniczeniach w rozwoju: Albania, Serbia, Mołdawia, Bośnia i Hercegowina oraz Czarnogóra. W tym regionie są jednak także liderzy zmian. Estonia ma jeden z najwyższych wskaźników komputeryzacji, o czym świadczą zarówno usługi bankowe, jak i funkcjonowanie e-administracji oraz powszechny dostęp do Internetu. Zmiana postrzegania warunków bezpieczeństwa ekonomicznego z każdym nowo zrealizowanym projektem infrastrukturalnym jest jednoznaczna i mierzalna.

Współcześnie jednym z najistotniejszych uwarunkowań dla bezpieczeństwa ekonomicznego jest kapitał ludzki. Wysoka jakość kapitału ludzkiego pozwala na realizację ambitnych zamierzeń inwestycyjnych, produkcyjnych i usługowych. Determinuje zmiany poziomu

i struktury konsumpcji. Wpływa na świadomość polityczną, poziom zaangażowania, poczucie sprawczości i odpowiedzialności. Jakość kapitału ludzkiego opisywana jest m.in. poprzez ocenę poziomu wykształcenia i współczynnik aktywności zawodowej²². Im wyższy poziom miar, tym większa elastyczność zmian na rynku pracy, wyższy poziom przedsiębiorczości, skłonności do innowacji i zdolności wdrażania postępu technologicznego. Rola kapitału ludzkiego w kształtowaniu bezpieczeństwa ekonomicznego dostrzegana jest od połowy XX w., gdy obserwowana negatywna selektywność migracji określona została pojęciem drenażu mózgów. Im większa część ludności jest aktywna zawodowo, tym mniejsze obciążenie dla budżetu państwa i osób pracujących. W następujących państwach Europy Środkowej i Wschodniej: Estonii, Litwie, Łotwie, Słowenii i Bułgarii współczynnik ten przyjmuje wartość ponad 75%. Szczególnie wysoki jest w Czechach, gdzie dla grupy mężczyzn osiąga poziom 87,7%, a dla kobiet – 72,7%. Najniższe udziały są w Albanii, Mołdawii oraz Bośni i Hercegowinie – nieco ponad 50% (tabela 1). Znaczenie kapitału ludzkiego podkreślane było m.in. w teoriach wskazujących na substytucyjność czynników produkcji.

Uwarunkowaniem dla bezpieczeństwa ekonomicznego jest obecność w strukturach regionalnych i ugrupowaniach integracyjnych. Współpraca na płaszczyźnie ekonomicznej, politycznej, militarnej, społecznej czy kulturowej daje asumpt do rozwoju, zmian zwiększających potencjał i atrakcyjność tych państw, a w konsekwencji przyczynia się do stabilności ekonomicznej. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej w większości są członkami Unii Europejskiej. Kosowo, Bośnia i Hercegowina, Ukraina i Mołdawia są państwami z Unią Europejską stowarzyszonymi, a Albania, Czarnogóra, Macedonia Północna i Serbia są oficjalnymi kandydatami²³.

Potencjał państw Europy Środkowej i Wschodniej, a także konieczność konwergencji stwarzają przestrzeń do zachowania bezpieczeństwa ekonomicznego. Podstawowymi przesłankami dla zachowania warunków rozwoju i stabilności są dokonujące się zmiany w strukturze

22 Miara służąca do określenia udziału osób aktywnych zawodowo o danej kategorii wiekowej oraz o danej płci w ogólnej liczbie ludności.

23 https://ec.europa.eu/info/policies/eu-enlargement_pl [2.04.2021].

gospodarki, wzrost udziału sektora II i III oraz potencjał do zwiększenia wartości PKB. Jednocześnie w tych krajach oczekiwane są zmiany zachowań konsumentów w obszarze wielkości i jakości konsumpcji. Wzrost dochodów zwiększy poziom aspiracji, przyczyni się do większej aktywności, wzrostu popytu na usługi edukacyjne, turystyczne, transportowe, restauracyjne, rekreacyjne. Poziom bezpieczeństwa ekonomicznego wzmacniają uwarunkowania historyczne, triada geografii, tożsamości i kultury²⁴.

Ocena bezpieczeństwa ekonomicznego w pewnym uproszczeniu i ograniczeniu do podstawowych miar może być przeprowadzona z uwzględnieniem takich miar, jak: wielkość i struktura PKB, poziom bezrobocia, wskaźnik inflacji, tempo wzrostu gospodarczego, stopień otwarcia gospodarki, poziom zadłużenia zagranicznego, poziom długu publicznego. W przypadku państw Europy Środkowej i Wschodniej możemy wskazać na wysoki wskaźnik PKB per capita powyżej 15 tys. USD w takich krajach, jak Polska, Czechy, Węgry, Litwa, Łotwa, Estonia i Słowenia. Tendencja do zmniejszania udziału rolnictwa w PKB jest następstwem dokonujących się zmian i wzrostu zapotrzebowania na produkty przemysłowe i usługi oraz upowszechniania się gospodarki opartej na wiedzy. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej mają ponad 20-procentowy udział sektora II w PKB. Jest to efektem wysokiej konkurencyjności gospodarek tych państw w produkcji przemysłowej. Należą one do liczących się producentów: środków transportu (Czechy, Słowacja, Polska, Węgry), maszyn i urządzeń transportowych (Polska, Węgry, Rumunia, Chorwacja), wyrobów przemysłu hutniczego (Polska, Słowacja, Ukraina, Bułgaria, Rumunia), wyrobów przemysłu chemicznego (Polska, Chorwacja), spożywczego (Węgry, Chorwacja, Litwa), materiałów budowlanych (Litwa). Zdecydowana większość państw Europy Środkowej i Wschodniej ma ponad 50-procentowy udział usług w strukturze PKB. Jedynie Serbia ma ten wskaźnik na poziomie 49%. O poziomie rozwoju sektora II i III świadczy wartość eksportu i jego struktura rodzajowa. Dla Czech, Słowacji, Węgiei, Litwy i Słowenii wartość eksportu towarów i usług przekracza 70% PKB (tabela 2). Rozwój sektora II i III, a także wzrost wydajności pracy, zmiany wa-

24 R. Stobiecki, *Europa Środkowa/Europa Środkowo-Wschodnia z perspektywy historii wyobrażonej. Między historią, geografią a literaturą*, „Dzieje Najnowsze”, t. 52, 2020, nr 1.

runków opłacalności prowadzonej działalności i konkurencja międzynarodowa determinują zmiany w strukturze zatrudnienia. Dominuje zatrudnienie w przemyśle i usługach tylko w państwach, które jeszcze nie wprowadziły strategii sektorowych i mają wyraźnie podwyższony wskaźnik udziału zatrudnienia w rolnictwie: Ukraina (18%), Bułgaria (17%), Rumunia (23%), Macedonia Północna (16%), Bośnia i Hercegowina (16%), Serbia (16%) i Albania (46%).

O bezpieczeństwie ekonomicznym świadczy sytuacja na rynku pracy. Państwa Europy Środkowej i Wschodniej nie zanotowały wzrostu poziomu bezrobocia, mimo że 2020 r. był rokiem pandemii koronawirusa SARS CoV-2. Groźba recesji nie pogłębiła zmian, co świadczy o tym, że przedsiębiorcy potraktowali sytuację jako przejściową i zachowali miejsca pracy. Stopa bezrobocia w Czechach wyniosła 2,7%, a w Polsce 3,2%. Wyższy poziom zarejestrowano w Kosowie, Bośni i Hercegowinie, Serbii, Macedonii (tabela 2).

O pozytywnej ocenie sytuacji ekonomicznej państw Europy Środkowej i Wschodniej świadczy także niski poziom inflacji. Jest to efekt jednoczesnego doświadczania szoku popytowego i podażowego. Rok 2020 mimo prognoz nie przyniósł wzrostu poziomu cen albo był on nieznaczny (tabela 2). W Estonii, na Słowenii, w Bośni Hercegowinie oraz Czarnogórze stopy procentowe były nawet ujemne. Według ekonomistów deflacja albo ograniczona inflacja stanowią warunki wzrostu gospodarczego i stymulacji gospodarki.

Podsumowanie

Przeprowadzony przegląd uwarunkowań rozwoju i ocena dokonana przez pryzmat wybranych miar pozwalają dostrzec istotny potencjał państw Europy Środkowej i Wschodniej dla rozwoju ekonomicznego, a jednocześnie dla zachowania bezpieczeństwa ekonomicznego.

O warunkach stabilnego funkcjonowania i jednocześnie realizacji strategii rozwojowych świadczą możliwości wynikające tak z położenia geograficznego, warunków środowiskowych, potencjału ludnościowego, jak i z relacji międzynarodowych.

Państwa Europy Środkowej i Wschodniej stanowią niezwykle perspektywiczny region. Perspektywiczność, będąca podstawą bezpieczeństwa ekonomicznego, opiera się na oczekiwaniu zmian w strukturze konsumpcji, wzrostu przedsiębiorczości i aktywności go-

Tabela 1
Liczba ludności, liczba aktywnych zawodowo, poziom wykształcenia, struktura zatrudnienia według sektorów gospodarki w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w 2020 r.

Państwo	Liczba ludności w mln	Udział osób z wyższym wykształceniem w %	Liczba aktywnych zawodowo		Zatrudnieni wg sektorów			
			kobiety	mężczyźni	razem	rolnictwo	przemysł	usługi
Polska	37,7	28,9	65,3	80,7	73	9	32	59
Czechy	10,6	22,1	72,7	87,7	80,3	3	37	60
Słowacja	5,4	23,9	66,9	79,9	73,4	3	32	65
Węgry	9,7	23,6	67,6	83,1	75,3	4	29	67
Litwa	2,8	38,7	77,4	79	78,2	7	26	67
Łotwa	1,9	33,2	75,5	79,3	77,4	8	24	68
Estonia	1,3	37,1	76,3	84	80,2	3	29	68
Chorwacja	4,1	22	61,5	72	66,7	6	29	65
Słowenia	2,1	31,5	72,9	79,7	76,4	7	31	62
Bułgaria	6,9	25,6	68,3	79,3	75	17	26	57
Rumunia	19,1	16,2	61,3	80,3	70,9	23	30	47
Albania	3	brak danych	43,5	57,1	50,3	41	18	40
Bośnia i Hercegowina	3,5	brak danych	37,4	65,5	51,3	16	32	52
Czarnogóra	0,6	21,8	54,2	67,5	60,8	8	18	75
Kosowo*	1,8	brak danych	brak danych	brak danych	brak danych	5	17	78
Macedonia Północna	2,1	20	48,4	69,7	59,2	16	31	53
Serbia	6,9	21	58,2	72,1	65,2	16	27	57
Białoruś	9,4	brak danych	64,8	72,2	68,3	9	30	61
Mołdawia*	3,5	brak danych	39	43	42,6	32	12	56
Ukraina	43,8	brak danych	66,6	78,6	72,4	18	19	63

* dane z 2017 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ONZ (2020) i CIA.

Tabela 2
Wybrane miary oceny sytuacji ekonomicznej państw Europy Środkowej i Wschodniej w 2020 r.

Państwo	Stopa bezrobocia (%)	Stopa inflacji (%)	PKB wg sektorów			PKB per capita w USD, ceny bieżące	Wydatki państwa (%PKB)	Saldo sektora finansów publicznych (% PKB)	Dług publiczny brutto (% PKB)	Udział eksportu towarów i usług (% w PKB)
			rolnictwo	przemysł	usługi					
Polska	3,2	3,4	2,4	40,2	57,4	15 653	48,9	3,5	57,7	55,8
Czechy	2,7	3,1	2,3	36,9	60,8	22 578	47,8	3,5	37,5	71,8
Słowacja	6,7	2,0	3,8	35	61,2	19 071	49,5	-0,4	60,6	86,4
Węgry	4,1	3,3	3,9	31,3	64,8	15 820	50,8	-1,2	81,2	79,7
Litwa	8,8	1,0	3,5	29,1	67,2	19 916	42	7,9	46,9	73,3
Łotwa	8,2	0,1	3,9	22,4	73,7	17 559	42,5	2,9	45,5	60,3
Estonia	6,8	-0,63	2,8	29,2	68,1	23 330	40,8	-1,04	18,5	69,8
Chorwacja	9,1	0,3	3,7	26,2	70,1	14 072	54,9	-3,5	87,2	41,5
Słowenia	5,1	-0,05	1,8	32,2	65,9	25 210	53,2	7,3	81,4	78,7
Bułgaria	5,2	1,2	4,3	28	67,4	9 919	38,7	0,1	23,8	56,1
Rumunia	5,0	2,6	4,2	33,2	62,6	12 797	38,8	-5,07	50,1	37,3
Albania	12,5	1,6	21,7	24,2	54,1	5 286	32,6	-9,6	75,9	23,2
Bośnia i Hercegowina	19,0	-0,6	6,8	28,9	64,3	5 912	46,6	-3,4	38,3	40,5
Czarnogóra	brak danych	-0,2	7,5	15,9	76,6	7 688	53,6	-25,9	108,8	25,8
Kosowo	25,6	0,2	11,9	17,7	70,4	4 309	32,7	-7,5	24,4	21,5
Macedonia Północna	16,4	1,2	10,9	26,6	62,9	5 918	36,7	-3,5	51,2	58,1
Serbia	13,3	1,6	9,8	41,1	49,1	7 635	48,5	-4,3	58,4	48
Białoruś	4,1	5,5	8,1	40,8	51,1	6 398	38,4	0,08	48	brak danych
Moldawia	8,0	3,8	17,7	20,3	62	4 365	36,7	-6,5	35,3	brak danych
Ukraina	9,0	2,7	12,2	28,6	60	3 653	47,1	4,3	60,7	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MFU (IMF, 2020).

spodarczej. Jednocześnie podjęte inicjatywy na rzecz zmian strukturalnych, wzrostu wydajności, zyskania przewag konkurencyjnych tworzą w tych państwach przestrzeń do inwestycji i bodźce do konwergencji.

Przedsiębiorczość, kreatywność, aspiracje i oczekiwania są podstawą zwiększonej aktywności ekonomicznej i społecznej. W konsekwencji nawet turbulencje towarzyszące kryzysom nie osłabiają wskaźników makroekonomicznych, a jedynie potwierdzają, że zmiany nawet nieoczekiwane nie wytrącają tych państw z równowagi.

Bezpieczeństwo ekonomiczne państw Europy Środkowej i Wschodniej wzmacniane jest wysokim poziomem koncentracji rynków, potencjałem liczebnym i jakościowym ludności, aspiracjami społeczeństw oraz pozycją polityczną w regionie. Realizowane strategie rozwoju przyczyniają się do wykorzystania potencjału endogenicznego i wzrostu znaczenia ekonomicznego gospodarek tych państw.

Bibliografia

- Carstensen K., Toubal F., *Foreign Direct Investment in Central and Eastern European Countries: A Dynamic Panel Analysis*, „Journal of Comparative Economics”, vol. 32, 2004, issue 1, no. 1143.
- Central Intelligence Agency, „The World Factbook”, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>.
- Fordymacki P., *Strategie rozwoju państw Europy Środkowo-Wschodniej*, <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/691480.pdf>.
- IMD, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-reflections/the-global-competitiveness-report/>.
- Institute of Labor Economics, <https://www.iza.org/publications/dp/6946/the-economic-security-index-a-new-measure-for-research-and-policy-analysis>.
- International Monetary Fund, <https://www.imf.org/en/Data>.
- Jóźwik B., *Transformacja i rozwój gospodarczy w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] *Transformacja, integracja i kryzysy w Europie Środkowej i Wschodniej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 14 (2016).
- Kłoczowski J., *Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu*, Lublin 1993.
- Kłoczowski J., *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 2003.
- Komisja Europejska, https://ec.europa.eu/info/policies/eu-enlargement_pl.
- Niedziółka D., Próchniak M., *Sytuacja makroekonomiczna w państwach Europy Środkowej i Wschodniej w dobie pandemii koronawirusa SARS CoV-2*, Lublin 2020.

Próchniak M. i in., *Ścieżki rozwojowe krajów i regionów Europy Środkowo-Wschodniej*, https://ssl-www.sgh.waw.pl/pl/Documents/raport_sgh_2020/038_01_Prochniak_.pdf.

Stobiecki R., *Europa Środkowa/Europa Środkowo-Wschodnia z perspektywy historii wyobrażonej. Między historią, geografią a literaturą*, „Dzieje Najnowsze”, t. 52, 2020, nr 1.

Worldometers, <https://www.worldometers.info/world-population/>.